

KASBIY YO‘NALISHNI BELGILASHDA PSIXOLOGIK OMILLAR VA TA’LIMNING O‘RNI

Qilichova Mastura Asadboyevna

Jizzax viloyati Paxtakor tumani 1-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kasbiy yo‘nalishni belgilashda psixologik omillarning ahamiyati, o‘quvchilarning kasb tanlash jarayoniga ta’sir etuvchi omillar hamda ta’lim tizimining ushbu jarayondagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, kasbiy o‘zini anglash va kasbga yo‘naltirishning psixologik asoslari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbiy yo‘nalish, kasb tanlash, psixologik omillar, qiziqish, qobiliyat, motivatsiya, ta’lim, kasbga yo‘naltirish, o‘quvchi, shaxs rivojlanishi.

KIRISH

Bugungi kunda yoshlarni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Kasbiy yo‘nalishni to‘g‘ri belgilash nafaqat shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyatini, balki uning hayotdan qoniqish darajasini ham belgilaydi. Shu sababli kasb tanlash jarayonida psixologik omillarni chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy yo‘nalishni belgilashda shaxsning qiziqishlari muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘quvchi o‘z qiziqishlariga mos kasbni tanlaganida o‘quv faoliyatida ham, kelajakdagi mehnat faoliyatida ham yuqori natijalarga erishishi mumkin. Qiziqish insonni maqsad sari intilishga va o‘z ustida ishlashga undaydi. Shuningdek, qobiliyat va iste’dod ham kasb tanlashning asosiy psixologik omillaridan hisoblanadi. Har bir insonning individual imkoniyatlari turlicha bo‘lib, ularni to‘g‘ri aniqlash kasbiy muvaffaqiyat uchun muhim zamin yaratadi.

John Hollandning kasbiy shaxs tiplari nazariyasiga ko‘ra, insonning shaxsiy xususiyatlari va qiziqishlari ma’lum kasblarga moyillikni belgilaydi. Shaxsning kasbiy muhiti bilan mosligi mehnat samaradorligini oshiradi va kasbdan qoniqish hissini kuchaytiradi. Kasbiy yo‘nalishni tanlashda motivatsiya ham muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchining ichki motivlari va maqsadlari qanchalik aniq bo‘lsa, u tanlagan kasbini puxta

egallashga shunchalik intiladi. Ichki motivatsiya muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim tizimi o'quvchilarning kasbiy o'zini anglashida muhim o'rin tutadi. Maktabda tashkil etiladigan kasbga yo'naltirish ishlari, kasblar haqida ma'lumot berish, uchrashuvlar va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi. Donald Superning kasbiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, kasb tanlash jarayoni shaxs rivojlanishining uzluksiz qismi bo'lib, u bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllanadi. Shu sababli ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirish ishlari erta yoshdan boshlanishi maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar va pedagoglarning qo'llab-quvvatlashi ham kasbiy yo'nalishni belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini inobatga olib, to'g'ri maslahatlar berishlari zarur.

Maktab psixologlari tomonidan o'tkaziladigan psixologik diagnostika ishlari o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash va ularga mos kasbiy tavsiyalar berishda samarali vosita hisoblanadi. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni shaxsning kelajakdagi hayot yo'lini belgilovchi muhim psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi, avvalo, o'quvchilarning individual xususiyatlari — qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi va o'zini anglash darajasini chuqur o'rganish hamda inobatga olish bilan belgilanadi. Psixologik mexanizmlar to'g'ri tahlil qilingandagina o'quvchilarning ongli va mustaqil kasb tanlashiga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar — shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va interaktiv metodlarga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning kasbiy o'zini aniqlashida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda psixolog va pedagoglarning o'zaro hamkorligi, shuningdek, ota-onalar bilan olib boriladigan tizimli ishlar kasbga yo'naltirish samaradorligini yanada oshiradi.

Bugungi kunda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish faqatgina ma'lumot berish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni hayotiy muhim qarorlar qabul qilishga tayyorlash, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va mehnat bozoriga moslashuvini ta'minlashga qaratilishi lozim. Shu bois, mazkur jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, innovatsion metod va texnologiyalarni keng joriy etish hamda psixologik qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish

dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Natijada, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan kasbga yo‘naltirish tizimi o‘quvchilarning kelajakda o‘z o‘rnini topgan, jamiyatga foydali va raqobatbardosh mutaxassislar bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish jarayoni murakkab, ko‘p bosqichli hamda tizimli faoliyat bo‘lib, u shaxsning psixologik rivojlanishi va pedagogik ta’sirlar uyg‘unligida amalga oshiriladi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun, avvalo, uning psixologik mexanizmlarini chuqur anglash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash zarur.

Kasbga yo‘naltirishning psixologik mexanizmlari

Kasb tanlash jarayoni shaxsning ichki dunyosi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u bir qator psixologik omillar asosida shakllanadi. Eng muhim mexanizmlardan biri — motivatsiya hisoblanadi. Motivatsiya o‘quvchining kasb tanlashga bo‘lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi va maqsadlarini ifodalaydi. Agar o‘quvchida kasbga nisbatan ichki qiziqish va ijobiy munosabat shakllangan bo‘lsa, u o‘z tanlovini ongli va mustaqil ravishda amalga oshiradi.

Keyingi muhim omil — qobiliyat va individual xususiyatlardir. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos intellektual salohiyat, temperament, xarakter va qobiliyatlarga ega. Ushbu xususiyatlarni hisobga olmasdan turib, to‘g‘ri kasb tanlashni ta’minlash qiyin. Shu sababli psixologik diagnostika metodlari (testlar, kuzatish, suhbat) orqali o‘quvchilarning qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, o‘zini anglash darajasi ham kasb tanlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini qanchalik aniq anglay olsa, u kasb tanlashda shunchalik asosli qaror qabul qiladi. O‘zini anglash jarayoni o‘smirlik davrida ayniqsa faollashadi va bu davrda psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi.

Yana bir muhim mexanizm — ijtimoiy ta’sirlardir. Oila, do‘stlar, o‘qituvchilar va jamiyatning umumiy qarashlari o‘quvchining kasb tanlashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zan o‘quvchilar o‘z qiziqishlaridan ko‘ra, ota-onaning istaklari yoki jamiyatda obro‘li hisoblangan kasblarga moyillik bildiradi. Bu esa noto‘g‘ri tanlovga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tanlov qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Kasbga yo'naltirishning pedagogik yondashuvlari

Kasbga yo'naltirish jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim tizimida quyidagi yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

Birinchidan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Bu yondashuvda har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. O'qituvchi va psixolog o'quvchi bilan individual ishlash orqali unga mos kasbiy yo'nalishni aniqlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, kompetensiyaviy yondashuv. Bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga qaratilgan. Masalan, muammoli vaziyatlarni hal qilish, qaror qabul qilish, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish kasb tanlash jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, faol (interaktiv) metodlardan foydalanish. Treninglar, rolli o'yinlar, kasblar yarmarkasi, uchrashuvlar va ekskursiyalar orqali o'quvchilarga turli kasblar haqida real tasavvur beriladi. Bu esa ularning qiziqishini oshiradi va ongli tanlov qilishiga yordam beradi.

To'rtinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilar turli kasblar, oliy ta'lim muassasalari va mehnat bozori talablari haqida keng ma'lumotga ega bo'lishadi. Bu esa ularning tanlov imkoniyatlarini kengaytiradi.

Psixolog va pedagog hamkorligining ahamiyati

Kasbga yo'naltirish jarayonida maktab psixologi va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik muhim omil hisoblanadi. Psixolog o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlasa, pedagog ularni rivojlantirish va yo'naltirish bilan shug'ullanadi. Ushbu hamkorlik natijasida o'quvchilarni kompleks qo'llab-quvvatlash tizimi yaratiladi.

Shuningdek, ota-onalar bilan ham tizimli ishlash zarur. Ularni farzandining qobiliyat va qiziqishlarini to'g'ri baholashga yo'naltirish, ortiqcha bosim o'tkazmaslik haqida tushuntirish ishlari olib borilishi lozim.

Kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini oshirish yo'llari

Kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etish uchun quyidagi omillarga e'tibor qaratish lozim:

1. Psixologik diagnostika ishlarini tizimli yo'lga qo'yish;
2. O'quvchilar bilan individual va guruhli ishlashni kuchaytirish;
3. Real kasb egalari bilan uchrashuvlar tashkil etish;
4. Amaliy mashg'ulotlar va ekskursiyalarni ko'paytirish;
5. O'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi muhim pedagogik-psixologik tizim bo'lib, uning samaradorligi to'g'ri tashkil etilgan mexanizmlar va yondashuvlarga bog'liqdir.

Maktab psixologi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonining muhim subyekti bo'lib, u ushbu jarayonning ilmiy asosda, tizimli va samarali tashkil etilishida yetakchi rol o'ynaydi. Kasb tanlash — bu o'quvchining kelajak hayoti, ijtimoiy mavqei va shaxsiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim qaror hisoblanadi. Shu sababli, mazkur jarayonda psixologik yondashuv va professional ko'mak zarur bo'ladi. Maktab psixologi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash bilan shug'ullanadi. U maxsus diagnostik metodlar (testlar, anketa, suhbat, kuzatish) orqali o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari, temperamenti, intellektual darajasi va kasbiy moyilliklarini o'rganadi. Ushbu ma'lumotlar asosida har bir o'quvchiga individual yondashuv shakllantiriladi va unga mos kasbiy yo'nalishlar tavsiya etiladi. Psixolog o'quvchilarda o'zini anglash va kasbiy o'zini aniqlash jarayonini rivojlantiradi. O'quvchilarga o'z imkoniyatlarini real baholash, kuchli va zaif tomonlarini anglash, shaxsiy maqsadlarini belgilashda yordam beradi. Bu esa ularning mustaqil va ongli ravishda kasb tanlashiga xizmat qiladi. Maktab psixologi kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Turli treninglar, suhbatlar va psixologik mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda

kasblarga nisbatan ijobiy munosabat, qiziqish va ichki ehtiyojni rivojlantiradi. Natijada, o'quvchilar tasodifiy emas, balki asoslangan tanlov qilishga intiladilar. Shuningdek, psixolog profilaktik va korreksion ishlarni amalga oshiradi. Kasb tanlashda ikkilanayotgan, o'ziga ishonchi past yoki tashqi bosim (ota-ona, jamiyat) ta'sirida qaror qabul qilayotgan o'quvchilar bilan individual ishlaydi. Ularning psixologik muammolarini bartaraf etish orqali to'g'ri qaror qabul qilishiga ko'maklashadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kasbiy yo'nalishni belgilash murakkab psixologik jarayon bo'lib, unda qiziqish, qobiliyat, motivatsiya va shaxsiy xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi esa yoshlarning ongli va muvaffaqiyatli kasb tanlashiga xizmat qiladigan asosiy ijtimoiy institutlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2010..
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: Universitet, 2002..
3. Sodiqov A.S. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2018..
4. G'oziyev E. G. Ontogenez psixologiyasi – Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Bayyar Dj., Bayyar Dj. Sening og'ir o'smiring. – Moskva: "Progress", 2005.
6. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi yo'riqnomalari: Maktab psixologining ish daftari va metodik tavsiyalari. World Health Organization (WHO). (2022). Adolescent Health and Risk Behaviors. Geneva: WHO Press.
7. Ziyo.net